

Det Effektive Fællesskab

En subjektiv rapport fra oplevelsescenteret Andelslandsbyen Nyvang.

Tekst og foto: Bjørn Petersen

Andelstiden - modernitetens rødder i agerjorden

De store forandringer omtalt i min rapport, ”*Det store gearskifte*” fra kulturhistoriekurset i frilandsmuseet Den Fynske Landsby, kan ses som en frigørelse fra snærende gamle bånd - og som en ramme om, og forudsætnings-skabelse for andelstiden, der er tema for det specielle frilandsmuseum ”Andelslandsbyen Nyvang”.

Et af de snærende gamle bånd var ”*det skadelige Fællesskab*”, som ”*Fremskridtets Mænd*” i det sene 1700-tal kaldte den gamle organisering: Dyrkningsfællesskabet, hvor al landsbyens jord principielt forvaltedes i den enighed, der nu engang kunne opnås mellem gårdene, uden hensyn til enkeltes eventuelle anden mening. Altså et konserverende, fremskridtshæmmende fællesskab.

(Andre snærende bånd var for eksempel Stavnsbåndet der begrænsede bøndernes frie bevægelighed, Fæstesystemet, der begrænsede deres mulighed for at eje (kapitalisere) produktionsenhederne og Hoveripligten, der saboterede deres eget arbejde - men dé stak ikke helt så meget i de besiddende klassers øjne).

”*Udfrielsen af det skadelige Fællesskab*” stillede de enkelte bønder mere selvstændigt / alene, ihvertfald i driftsøkonomisk forstand. Det var én nok nødvendig forudsætning for meget af den fornyelse af dyrkningssystemer og landboliv, der dels udvikledes; dels importeredes op igennem 1800-tallet. Og det varede ikke så længe før et nyt landbofællesskab opstod: Andelsbevægelsen. Delvist fremelsket af nogle af de tekniske innovationer og nye tanker; delvist fremtvunget af ændringer i verdenshandelen, der gjorde dansk korn (såd) konkurrence-udygtigt, og derved gjorde det attraktivt

Søstrup Andelsmejeri fra 1898
i musealt gammeldags omgivelser.

at omlægge eksportproduktionen til forarbejdede animalske produkter; især mælk, ost, smør, bacon og æg i stor stil.

Andelstiden (= ca 50 år på hver side af år 1900) har i dén grad lagt sporene til den naturødelæggende

landskabs-udvikling, og den ubæredygtige landbrugs-udvikling, vi idag døjer med følgerne af.

Men i sin egen tid var den båret af høj effektivitet, stærk fremtidsoptimisme og

godt socialt sammenhold. Og ét aspekt, vi ihvertfald idag kan se tilbage på med stor respekt, og et -måske forfængeligt- fremtidshåb, er den beredvillige hastighed og dygtighed, hvormed dansk landbrug dengang forstod tidens nye krav, og gennemførte en meget effektiv omorganisering, både socialt og teknisk. Det burde kunne gentages med de nye forudsætninger, der nu "truer" den måde landbrugserhvervet er organiseret på i en langt udtrukket forlængelse af andelsbevægelsen, og som nu skader land og landbrug. Udfrielse af det skadelige selveje er kun én af de bølger, der måske er ved at rejse sig.

Andelstidens modernisering af landbolivet blev ikke kun båret frem af økonomisk pres, men også af jordbrugsteknologiske opfindelser, åndelig vækkelse og social omorganisering. Og det gik stærkt.

* Centrifugering, køleteknik, kunstgødning, dræning, jernbane, dampkraft (og senere benzin), og et væld af nye slags redskaber, afgrøder og metoder til dyrkning og forarbejdning.

* En voksen-ud-af en forældet strengt dogmatisk snæversynet kristendom. Ikke så meget et anti-religiøst opgør (selvom dét også var en af tidens strømninger, men nok mere indenfor den socialistiske arbejderbevægelse), men mere i form af Grundtvigianismen; en venligere / blødere kristendom med stor åbenhed overfor anden oplysning end evangeliernes og katekismens formørkede. Grundtvig selv var medskaber af oplysningsprojektet Folkehøjskolerne, som gennem tiden har opvakt mange understimulerede unge karle og piger, og åbnet deres øjne for flere sider af tilværelsen end at æde, sove, kopulere, bede og arbejde. Og gør det endnu. Der kom også landbrugsskoler

En af de ostetyper, dansk landbrug udviklede. I modnet tilstand en af forfatterens yndlingsoste.

og højere læreanstalter med forskellige fagområder til; ikke kun universitetet med sin absolutte hovedvægt på teologi, jura og medicin.

* Det opløste dyrkningsfællesskab blev stille og roligt gradvist afløst af effektive fællesskaber om fælles moderne forædling og afsætning (fx andelsmejerier og andelsvineslagterier) og systematisk indkøb, både af kunstgødning og grovfoder, og af dagligvarer gennem brugsforeninger (COOPs rødder). Parallelt med arbejderbevægelsens fagforeninger organiserede gårdmændene sig i landboforeninger og

husmændene (*torpare*) i husmandsforeninger. Det var en tid med også politisk vækkelse - Danmarks Riges Grundlov, som indførte folkestyre -i hvertfald i princippet, selvom langt fra alle fik stemmeret fra starten-, vedtoges i 1849.

I andelstiden etableredes nye fællesskaber, der gav grundlag for vor tids effektive landbrug og de problemer, det har skabt for landskabets natur - men også for den velstandsstigning, især vi "efterkrigstids-børn" har nydt så rigeligt godt af.

Håndsmedet lokalt transformertårn fra 1918.

Elforsyningen i Danmark blev i høj grad skabt af andelsbevægelsen. Faktisk er de største elforsyninger andelsselskaber. Idag producerer mange ikke el, men køber og sælger og styrer distributionen.

SEAS-NVE er det store elektricitets-andelsselskab på egnen med over 300.000 andelshavere. Mange vindmøller og mølleparker drives af andelsselskaber.

Lokalt ejerskab til historien

.... "vi er museumsdannende pattedyr, museet er en del af vores bevidsthed om os selv,".....

(Per Højholt "Nuet druknet i latter" 1983)

Per Højholt fortsatte sætningen ovenfor med, at der dog ingen grund er til at flytte ind i museet. Men det er nok ikke helt rigtigt. Der er måske rigtig udmærkede grunde til ihvertfald

midlertidigt at lege levende museumsgenstand, og derved opnå en meget dybere og på sært mangetydig vis mere autentisk bevidsthed om sig selv. Eller måske rettere sagt: om os selv, da det jo ikke bare er ens egen person, man opdager mere om under de musealt uvante betingelser, men lige såvel noget om hvordan livet måske føltes af dem, der levede det i den tid / virkelighed, det givne museum mimetisk efterligner.

Andelslandsbyen Nyvang består overvejende af ikke-autentiske bygnings-rekonstruktioner, der tåler flittig brug (ligesom fx ”Sagnlandet Lejre”, der arbejder med eksperimentel arkæologi og formidling af oldtids-kulturhistorie).

De 20 andelstids-bygninger er udstyret med originale genstande, der gerne må berøres og bruges, og det er vigtigt at de bliver det; ikke for at forsyne dem med slidspor (som i den eksperimentelle arkæologi), men fordi dét, der udstilles ikke så meget er genstande, men snarere aktivitet og totaloplevelse. De besøgende skal gennem egne aktiviteter og sansninger opleve sig henført til dagliglivet på landet (og lidt købstad) i 1940'erne.

Faktisk er Nyvang slet ikke noget museum, men et oplevelsescenter, kalder de sig selv. Alligevel tillader jeg mig museumsmetaforen, fordi man jo som besøgende ofte forholder sig mere til historieformidlingen end genstandsautenticiteten og indsamlingen og forskningen.

Og fordi der lægges stor seriøsitet i at gøre formidlingen fagligt holdbar og fagligt ”dyb”. Man mærker at de gør sig umage med at komme ned under overfladiskheder, og nå frem til fænomenernes rødder.

Som kulturLANDSKABSinteresseret bemærker jeg dog at der stadig er en del at udrette med hensyn til landskabet og dets artsindhold. Plænerne har fx mere 2000- end 1940-karakter, og for at tage et selvfølgelig dum-ekstremt eksempel er tætheden af rotter selvfølgelig betydeligt meget lavere end i andelstiden. Ager-ukrudt er vel et mere relevant eksempel, og jeg vil faktisk gætte på at det biologiske (landskabsøkologiske?) vil få mere opmærksomhed i den videre udvikling, selvom det ikke er nævnt i centerets ”vision 2020”.

Nyvang er startet på et helt enkelt grundlag så sent som i 1992 og igang med en lang udvikling. For tiden handler det vist bl a om at fokusere mere på et mere begrænset tidsudsnit (1940-50) og luge lidt ud i forskellige vildskud, der er skudt frem undervejs.

1940-erne var jo længe før affolkningen af bondelandet. Dengang var der masser af menneskeliv i landsbyerne, og dét aspekt sørger et ca 400 personer stort korps af ”frivillige” (dvs ulønnede medarbejdere) for. De er organiseret i op mod 50 laug med forskellige temaer; ligefra billetsalg og arkiv-arbejde til bageri, slagter, kortspil, veteranfly og damptromler (*ångvältor*), fx.

Deres væsentligste motivation er sandsynligvis at det er både sjovt og hyggeligt. Både de meningsfulde aktiviteter og fine omgivelser, og bestemt også det sociale samvær med hinanden og med museets gæster og de 17 ansatte.

Vor guide, **Rikke Klith Jensen**, Naturvejleder i Nyvang fortalte om én af de frivillige, der ikke længere er ”aktiv”: Han havde den funktion at møde op hver dag og få gratis middag i husmandshuset, og sove til middag på sofaen. Vældig autentisk, og sikkert meget meningsfuldt for ham selv – men selvfølgelig en lidt høj omkostning.

(I frilandsmuseet Den Gamle By i Århus havde de forøvrigt et år en hjemløs boende i sin "rede" i en baggård i 1900-talsmiljøet. Jeg er ikke sikker på, om han også boede der udenfor åbningstiden).

(I årsberetningen 2018 fra "Det grønne Museum", som formidler landbrugs- og snart også skovbrugs-historie, hedder én artikel "Afhængig af frivillighed". Generelt overlever museums- og kulturlivet i Danmark på ulønnet arbejdskraft i vor aktuelle nedblændingstid.)

(Det må sige et noget om os, at kulturinstitutioner kun kan fungere gennem store mængder ulønnet arbejdskraft, mens de asociale banker og advokatkontorer, der størstjæler fra fællesskabet er fuldt bemandede med højt-lønnede fastansatte.)

Gris på Gafflen med alle sanser

Nogle af de ulønnede dyrker primært deres interesser, og formidler sideløbende til publikum og inddrager dem måske i aktiviteter, mens andre arbejder paraprofessionelt med formidling. Alle bidrager til Nyvangs karakter af tids-rejse-totaloplevelse, hvor alle syns-, lyd-, og andre sanseindtryk tilbyder illusionen om at være i en landsby, stationsby eller købstad i 1940-erne. Og hvor man i samtale med aktørerne, og endnu mere i tilrettelagte aktiviteter kan uddybe forståelsen af den tids dagligliv og kulturhistoriske rammer.

Vi fik enkelte smagsprøver på nogle af Nyvangs veltilrettelagte aktiviteter med lyd, syn, berøring, smag, duft, viden og fantasi. Tilrettelagt, så ikke mindst børn kan få fornøjelse og læring af dem. Under mottoet "Gris på Gafflen", der i mange år var salgs-slogan for at lære danske forbrugere at spise de restprodukter, der blev tilovers når baconnet eksporteredes til især England. Mange interessante retter og udskæringer så dagens lys i kølediske og reklamer.

En meget traditionel ret er medisterpølse (isterband).

Den var vi med til at lave selv, med flæsk, vi selv hakkede i kødhakker, og kørte direkte ind i naturtarmen, og stegte på panden. Det var dog uden ister - som er det fedt, der omgiver indvoldene, og som medister ellers rent semantisk må være med. Det smagte dejligt, som medister jo gør, og for mange børn er det nok en grænseoverskridende oplevelse at hakke fersk kød og spise det stegt i grisetarm. Aktiviteten er nok udviklet i samarbejde mellem naturvejlederen og den dygtige ulønnede husmor.

I husmandshuset fik vi en kop kaffe med Richs. Et kaffeerstatningsprodukt lavet af cikorie-rod (*Cichorium intybus*), som tidligere var meget almindeligt til iblanding for at "drøje" på kaffen, og som stadig kan købes i museumsbutikker. Det var hér, de tidligere havde en frivillig "husmand" til hver dag at spise og sove til middag. Nu for tiden fortæller husmoderen gæsterne at manden er på daglejer-arbejde (og forklarer, hvad dét var), siden der ingen mand er i hverken hus, stald eller på mark, fold eller mødding lige udenfor. De har stadig et par hele henkogte høns fra 1928 i reolen med hjemmekonserveret mad. Sikkert lækre endnu.

Efter i fællesskab at lægge et puslespil med andelstidens udskæringer af gris (som afviger fra nutidens) arbejdede vi i brugsuddelerens køkken med en original gris-på-gafflen-opskrift. En af dem, der opfandt og uddeltes for at lære danskerne at bruge mere gris, når nu så meget blev tilovers fra baconeksporten: Flæskeporrer. Tynde skiver bugflæsk vikles om kogte porrer, paneres med mel eller rasp og steges i margarine. Sikkert en øjenåbner for børn uden så meget forhold til råvarer.

Ved siden af sad 4 frivillige og spillede mousel, et gammelt kortspil.

Man kunne lave mange andre tilberedninger af gris på gafflen og "mejerigtig" mælkemad, og det gør Nyvang nok også, men disse var nogle af dem, der er sat i system, så dygtige ulønnede frivillige effektivt kan give besøgende skoleklasser en stærk oplevelse, og i sammenhæng med den øvrige formidling en fornemmelse af den nære og dog så fjerne fortid for 70-80 år siden.

Jeg bør nævne at Nyvang blandt meget andet også er kendt for sine store arrangementer: Fx æblefestival, Danmarks besættelse 1940-45 gennemspillet på en eneste dag, og "Farlig Ungdom", et forsamlingshusbal med '50-ernes grænsesprængende rock'n roll og jitterbug. Og meget andet.

Jeg vil også nævne at ganske vist var der foruden husmandsstedet også et jordløst håndværkerhus, hvor nogle frivillige hygger sig dejligt med tekstilhåndværk. Men jeg savnede at også de fattige omvandrende landarbejdere var repræsenteret. Det savnede naturvejlederen også, og hun håber der bliver mulighed for at indrette en ussel usund rønne

uden de simpleste fornødenheder. Det er meget veldokumenteret at pjalteproletariatet på landet havde ekstremt dårlige vilkår mange steder i '40-erne. Et faktum, der ikke afspejles i den ret idylliske andelslandsby - generelt er dette misforhold jo i øvrigt underbelyst i rigtig meget historiefortælling. Fuldstændig ligesom der også er megen generel iver efter at fortie dén stigende ulighed og undertrykkelse vi nu er ved at genindføre på fuld styrke efter en kort velfærdssamfundsmæssig pause.

De danske naturvejlederes kulturhistoriske netværk arbejder videre med kursusvirksomhed i forbindelse med besøg på institutioner, hvor naturvejledere arbejder med kulturhistorieformidling. På en måde ser jeg dem som oplagte medlemmer af kulturlandskabsforbundet, men på en anden måde oplever jeg dem noget forbeholdne ... somom de er for snævert fokuserede på deres erhverv og arbejdsplads til at interessere sig for kulturlandskaberne generelt, og da slet ikke på tværnordisk plan.

Forhåbentlig fejltolker jeg, for vi danske har unægtelig meget at genopdage fra Skandinavisk tradition..

